

İNGİLİZ ARŞİV BELGELERİNİN IŞIĞINDA II. ABDÜLMAHİD'İN MİRASI (1920-21)

Cengiz KARTIN*

Özet

Sultan II. Abdülhamid yaklaşık 33 yıllık saltanatı süresince Osmanlı Devletini ayakta tutabilmek için ciddi gayret sarf etmiştir. İmparatorluğun son günlerini yaşadığının farkında olan Sultan II. Abdülhamid, batılı devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki emellerinin de son derece idrakinde olarak birden çok amaca matuf olmak üzere kişisel mülkler edinmiştir. Söz konusu bu mülklerin birçok çeşidi olmakla birlikte en göze çarpan emlakın Musul-Kerkük ve Bağdat'ta yer alan petrol alanlarının kişisel mülk haline getirilmesi konusunda olduğu görülmektedir. Genellikle 1880-1890 tarihleri arasında sultanın kişisel

hazinesinden ödenen ücretlerle satın alınan söz konusu araziler, Abdülhamid'in zorla tahttan indirilmesinden sonra İttihatçılar tarafından borçlara teminat olmak üzere yabancı devletlere sunulmuştur. Söz konusu bu durumla ilgili II. Abdülhamid'in yasal vârisleri konumunda olan sultanın eşleri ve çocukları sunulan bu emlakın kendi yasal hakları olduğunu iddia etmişler ve bunu kanıtlamak için pek çok belgeyi çeşitli mahkemelere, kurumlara ve devletlere sunmuşlardır.

Anahtar Kelimeler

II. Abdülhamid, İngilizler, Musul, Kerkük, Petrol

SULTAN ABDULHAMID II LEGACY IN LIGHT OF BRITISH ARCHIVES DOCUMENTS (1920-1921)

Abstract

Sultan Abdulhamid II had devoted significant effort to keep the Otoman Empire during the reign of nearly 33th years. Abulhamid II who was aware of that Empire was living the last days for state acquired personal property for lots of proposals as he realized westerns powers' aim about share of Ottoman Empire. However, there are many kinds of these properties and it can be seen that the most remarkable property was about turning the oil field into personal state in Mosul, Kirkuk and Baghdad. These fields who was bought by the pays of Abulhamid's personal treasury are served to foreign states in exchange for

* Yrd. Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Kayseri/Türkiye.
cengizkartin@gmail.com

assurance of debts by Young Turks after Abdulhamid II was dethroned. Related to this subject, Abdulhamid's heirs such as his wives and children claimed that this property was their legal right and they submitted many documents to courts, foundation and states to prove this.

Key Words

Abdulhamid II, British, Mosul, Kirkuk, Oil

GİRİŞ

Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı Devletinin yıkılışının son döneminde 33 yıla yakın saltanatı ile Osmanlı padişahları arasında Kanuni Sultan Süleyman ve IV. Mehmed sonrasında en uzun saltanat süresine sahip olan 3. padişah olmuştur. Bu süre içerisinde imparatorluğun çalkantıları ve parçalanması devam etmiş, ancak II. Abdülhamid bu süreci denge siyaseti ve politikadaki keskin zekâsı ile bir müddet erteleme fırsatını elde etmiştir.

19. yüzyılda keşfedilen petrolün Ortadoğu coğrafyasında oldukça bol miktarda olması, başta İngiltere olmak üzere batılı devletlerin ilgilerini bu coğrafyaya yoğunlaştırmaları sürecini de beraberinde getirmiştir. Tabi ki yüzyıllara dayanan sömürgecilik anlayışının bir yansıması olarak bölge insanının ve bölgenin sahip olduğu zenginlik kaynaklarının bunların sahibi konumunda olanlardan çok daha iyi bilinmesi, beraberinde bu coğrafya ile ilgili çok ayrıntılı planların da yapılmasını ve hayata geçirilmesini beraberinde getirmiştir.

Bahse konu sürecin ne denli önemli olduğunun Osmanlı Devleti içerisinde devletin yöneticisi konumunda olan Sultan II. Abdülhamid tarafından çok net bir şekilde anlaşıldığı, buna mukabil kendisinin dışındaki devlet mekanizması içerisinde yer alan devlet görevlilerince durumun net bir şekilde anlaşılması şöyle dursun, plan ve projelerin mahiyeti ile ilgili de pek bilgilerinin olmadıkları yaşanan tarihi süreçten anlaşılmaktadır.

Başta İngiltere olmak üzere Ortadoğu petroleri ile ilgili plan ve proje sahibi ülkelerin emellerinin engellenmesinin mümkün olmadığını düşünen Sultan II. Abdülhamid, bu emellerin gerçekleşmesini bir nebze olsun geciktirmek ve imparatorluğun hayatını uzatmak amacına matuf olmak üzere başta Mezopotamya olmak üzere bölgede bulunan stratejik noktalardaki arazileri ücret mukabili kendi emlakı arasına almıştır.

İNGİLİZ ARŞİVİNDE KAYITLI SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN MAL VARLIĞI İLE İLGİLİ BELGELER

Londra Kew Gardens'ta bulunan İngiliz Ulusal Arşivi dünyanın en büyük ve kapsamlı arşivlerinden biridir. Bu arşivde:

- Online kayıtlar,
- Basılı kataloglar,
- Defterler,
- Mikro filmler ve
- Kutu kataloglar mevcuttur.

Bu kayıtlar içerisinde mikro filmler, 19. Yüzyılın son çeyreğinden önceki dönemleri içermesi, defterlerin ağırlıklı olarak 1906 döneminden önceki döneme ait olması nedeni ile makalenin ortaya konulmasında bu kayıtlar

dikkate alınmamıştır. Bu kayıtların dışında kalan kutu kataloglar, online kayıtlar ve basılı kataloglar ise konu ile ilgili tamamen taranmıştır. Taranan bu kayıtlar içerisinde Sultan II. Abdülhamid'e ait sadece petrol sahaları ile ilgili değil, diğer mal varlıklarına dair de pek çok bilginin bu kayıtlarda olduğu görülmektedir.

Tespit edilebildiği kadarı ile söz konusu kayıtlarda Sultan II. Abdülhamid'in mirası ile ilgili 33 klasör içerisinde 4.012 fotoğraf karesi ve yaklaşık olarak 8.000 sayfa civarında belge mevcuttur. Bu dosyaların tamamının değil bir makalede incelenmesi, tek bir tetkik eser olarak yayınlanması da oldukça güçtür. Tespit edilen bu güçlük nedeni ile makalede İngiliz arşivinde kayıtlı olan Sultan II. Abdülhamid'in emlaki ile ilgili üç dosya esas alınarak bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Seçilen söz konusu üç dosyanın özelliği bahse konu mülklerle ilgili ilk değerlendirmelerin yapılmış olmasından ileri gelmektedir.

Makalede belgelerin genellikle sağ üstte verilmiş olan belge numaraları esas alınmakla birlikte yer yer bazı belgelerde numara verilmediği için bu belgelerin fon kodu verilmek suretiyle dipnotlarda kullanımı sağlanmıştır. Kimi belgelerin sayfa numaraları iki sayfaya bir sayfa numarası vermek, kimi yerler de ise tek sayfaya tek sayfa numara vermek ya da arada bazı dosyalar verilmiş ise bunlara ayrıca sayfa numaraları verilmek şeklinde gerçekleştiği için orijinal belgelerdeki numaralandırmaya sadık kalınmıştır. Makalede verilmiş olan toplam sayfa numaraları her bir sayfaya tek sayfa olarak değerlendirilmiş ve sayfa numaraları adedi bu tasnife göre ifade edilmiştir.

FO 371/5270 NUMARALI DOSYA İÇERİSİNDE II. ABDÜLHAMİD'İN EMLAKI İLE İLGİLİ BİLGİLER

Dosya içerisinde toplam 37 sayfadan müteşekkil bir yazışma, II. Abdülhamid ve onun emlakine ayrılmıştır ki bunlar:

- 3 Temmuz 1920'de İstanbul'dan Amiral De Robeck tarafından 9 sayfalık¹,
- 19 Ağustos 1920'de Hindistan Bakanlığı tarafından 4 sayfalık²,
- 4 Kasım 1920'de Hindistan Bakanlığı tarafından 3 sayfalık raporlar şeklinde tasnif edilmiştir³.
- 7 Kasım 1920'de İstanbul'dan Amiral De Robeck tarafından 21 sayfalık bir metinden müteşekkildir⁴.

¹ PRO, FO 371/5270, "Properties of Sultan Abdul Hamid in Mesopotamia", Tarih: 3 Temmuz 1920, Belge No: E 8546, s. 205-212.

² PRO, FO 371/5270, "Properties of Late Sultan Abdul Hamid", Tarih: 19 Ağustos 1920, Belge No: E 10124, s. 213-217.

³ PRO, FO 371/5270, "Property in Mesopotamia of The Late Sultan Abdul Hamid", Tarih: 4 Kasım 1920, Belge No: E 13715, s. 217-219.

Sultan Abdülhamid'in Vârisleri Olarak Sultanın Çocukları

Hazırlanan bu dosya içerisinde Amiral De Robeck tarafından Sultan Abdülhamid'in kızı Zekiye Hanım ile yapılan röportaja yer verilmiştir. Bu röportajda Zekiye Hanım babası Sultan Abdülhamid'in Mezopotamya'daki mal varlığı ile ilgili bilgileri paylaşmıştır. Ayrıca belgede Zekiye Hanım'dan kendi adına eşinin Mezopotamya'da bulunan mal varlıkları ile ilgili Nurettin Gazi Osman Paşa'nın vekil olduğunu belirten 2 Haziran 1920 tarihli imzalı bir belgesi de buraya ilave edilmiştir⁵.

Belgenin devamında Sultan Abdülhamid'in oğulları ve kızlarının ismine yer verilmiştir. Buna göre II. Abdülhamid'in oğullarının isimleri şu şekilde sıralanmıştır:

Muhammed Selim Efendi,
Abdülkadir Efendi,
Ahmed Efendi,
Burhaneddin Efendi,
Abdürracim Efendi,
Nurettin Efendi,
Abid Efendi.

Burada isimleri verilmiş olan II. Abdülhamid'in oğulları arasında iki kişinin eksik olarak yazıldığı görülmektedir. Bu isimler, Mehmed Bedreddin Efendi ve Abdürrahim Hayri Efendi'dir⁶. Konu ile ilgili hazırlanan raporun bir araştırma yapılmadan adeta çalakalem bir usulle hazırlandığı görülmektedir.

Yine belgede yer verilen bilgilere göre II. Abdülhamid'in kızlarının isimleri ise şu şekilde sıralanmıştır:

Lekie Sultan,
Naima Sultan,
Naile Sultan,
Şadiye Sultan,
Ayşe Sultan,
Refia Sultan⁷.

⁴ PRO, FO 371/5270, "Properties of Late Sultan Abdul Hamid in Mesopotamia", Tarih: 7 Kasım 1920, Belge No: E 13873, s. 220-240.

⁵ PRO, FO 371/5270, "Properties of Sultan Abdul Hamid in Mesopotamia", Tarih: 3 Temmuz 1920, Belge No: E 8546, s. 207.

⁶ Metin Hülagü, "Sultan II. Abdülhamid'in Eşleri ve Çocukları", *Devr-i Hamid*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, C. 3, s. 273-287.

⁷ PRO, FO 371/5270, "Properties of Sultan Abdul Hamid in Mesopotamia", Tarih: 3 Temmuz 1920, Belge No: E 8546, s. 208.

ZEKİYE SULTANIN DİLEKÇESİ VE İSTANBUL YÜKSEK KOMİSERLİĞİNİN YAKLAŞIMI

Erkek çocuklarda görülen eksik bilginin burada daha belirgin şekilde ortaya çıktığı görülmektedir. Sultan II. Abdülhamid'in 6 kızı değil; 13 kızı bulunmaktadır. Burada eksik olarak kaydedilmemiş olan isimler şu şekildedir: Ulviye Sultan, Zekiye Sultan, Seniyye Sultan, Seniha Sultan, Hatice Sultan, Aliye Sultan, Cemile Sultan, Samiye Sultan'dır⁸.

Belgede II. Abdülhamid'in erkek ve kız çocuklarının isimlerine yer verilmişken, eşlerine dönük herhangi bir bilgiye rastlanmaması oldukça ilginçtir. Buradaki ilginçlik İngilizlerin her şeyde ayrıntıya dikkat eden yaklaşımlarının burada yer bulmamış olmasında gizlidir.

Belgeden Zekiye Hanımın konu ile ilgili daha önce de müracaat ettiği anlaşılmaktadır. Yapılan bu müracaatın Mezopotamya Yüksek Komiserliği tarafından da teyit edildiği bilgisi de ilave edilmiştir. Yine Yüksek Komiserlik konu ile ilgili; Bağdat, Basra ve Musul vilayetlerinde bulunan Sultan II. Abdülhamid'in mal varlığı ile ilgili dikkatli olunması gerektiği uyarısında bulunmuş, burada bulunan mal varlıklarının Irak'ın işgali sonrasında Maliye Bakanlığı bünyesine aktarıldığı bilgisi sonrasında -çok ilginç bir şekilde- bu meselenin gelişimini Türkiye ile yapılacak barış anlaşmasında da önemli bir yer işgal edecek konular arasında olacağı öngörüsü ile noktalamıştır⁹. Burada Türkiye ile yapılacak bir barış anlaşmasına meselenin bağlanmış olması aslında İngilizlerin politikadaki kurnazlığına bir örnek teşkil etmektedir. Yine bu öngörü çok yönlü ve alternatifli siyaset anlayışının da yansıması olması açısından önemli bir veri olarak değerlendirmeye müsaittir.

HİNDİSTAN, İSTANBUL, BAĞDAT ARASINDA EMLAK VE VÂRİS TARTIŞMALARI

Bu dosya içerisindeki Hindistan Bakanlığı tarafından hazırlandığı anlaşılan ikinci belge Sultan II. Abdülhamid'in Mezopotamya'da bulunan mal varlıkları ile ilgili Hindistan Bakanlığı, İstanbul Yüksek Komiserliği ve Dışişleri Bakanlığı arasında yapılan yazışmalara yer verilen ve meseleye nasıl bakılması gerektiğini açıklayan kimi yazışmalara hasredilmiştir.

Hazırlanan üçüncü belgede Eylül 1920'de İngiltere'nin ilk Bağdat Sivil Yöneticisi olan Arnold Talbot Wilson¹⁰ ve İstanbul Yüksek Komiseri Amiral

⁸ Hülagü, "Sultan II. Abdülhamid'in ...", C. 3, s. 279-283.

⁹ PRO, FO 371/5270, "Properties of Sultan Abdul Hamid in Mesopotamia", Tarih: 3 Temmuz 1920, Belge No: E 8546, s. 212.

¹⁰ Arnold Talbot Wilson (1884-1940), 1884'te İngiltere'de dünyaya gelen, Royal Military College'den birincilikle mezun olan İngiltere'nin ilk Bağdat sivil yöneticisidir. Robert Pearce, "Wilson, Sir Arnold Talbot (1884-1940)", *Oxford Dictionary of National Biography*, C. 59, New York 2004, s. 487; "Obituary: Lieut.-Colonel Sir Arnold Talbot Wilson, K. C. I. E., C. S. I., C. M. G., D. S. O., M. P.", *The Geographical Journal*, C. 97, No. 1, Haziran 1941, s. 72; Mark Jacobsen, "Only by

De Robeck¹¹ arasında yapılan yazışmalara yer verilmiştir. Wilson bu yazışmada Sultan II. Abdülhamid'in mirasçıları tarafından istenen mülklerin daha önce Hazine-i Hassa Nezareti tarafından yönetildiğini, Irak'ta bulunan bu mülklerinin miri arazi konumunda iken Abdülhamid tarafından herhangi bir ücret ödenmeden satın alındığı iddiasında bulunmuştur. Bu nedenle Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra bu mülklerin tekrar miri arazi statüsüne çevrildiğini, dolayısıyla sultanın vârislerinin burada herhangi bir topraklarının bulunmadığını beyan etmiştir. Yalnız Wilson'ın bu iddiasını delillendirecek herhangi bir dokümana yer vermemiş olması ve konu ile ilgili yuvarlak bir ifade olarak tapu kayıtlarının kendisini teyit ettiği gibi delilsiz gerekçe sunması hayli ilginçtir¹². Oysa ki makalenin son kısmında Sultan II. Abdülhamid'in vârislerinin imzalı dilekçelerinde tapu kayıtlarının ve sürecin tek tek ayrıntıları ile aktarıldığı bölümde sultanın vârisçileri burada belirtilen bütün iddiaları çürüten belgeleri tek tek ortaya koymuştur.

Dosya içerisinde yer alan Sultan Abdülhamid'in Mezopotamya'daki emlakı ile ilgili diğer bilgiyi Amiral De Robeck'in bilgisi dâhilinde İstanbul Yüksek Komiserliğinde görevli Harry H. Lamb hazırlamıştır. İngiltere'nin ilk Bağdat sivil yöneticisi Wilson'ın yukarda vermiş olduğu bilgilerin aksine Lamb'ın hazırladığı metinde ihtiyatlı bir dil kullanılmıştır. Sultan II. Abdülhamid'in emlakı ile ilgili olarak Abdülhamid'in tahttan indirildikten sonraki dönemde ciddi bir karışıklıktan söz eden Lamb, bu mal varlıklarının sultana ait olup olmadığının tespitinin oldukça güç olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca sultanın emlakının kendi parası ile satın alınıp alınmadığının da şüpheli olduğunu belirten Lamb, 1908 devrimi sonrasında Genç Türklerin¹³ Sultandan 14 Eylül 1908'de Mezopotamya'daki mal varlıklarının çoğundan kendi rızası ile feragat ettiğine dair bir belge aldıklarını, yalnız bu belgede hangi mal varlıklarından feragat edildiğine dair bir bilgiye rastlamanın mümkün olmadığını açık bir dille ifade etmiştir. Daha sonrasında Sultan Reşad'ın da söz konusu emlak devrini 4 Mayıs 1909 tarihli irade ile onayladığını belirten Lamb, yine söz konusu emlakın 8 Ocak 1920 tarihli iki adet

the Sword: British Counter- Insurgency in Iraq 1920", *Small Wars And Insurgencies*, C. 2, No. 2, 1991, s. 324; D. K. Fieldhouse, *Kurds, Arabs and Britons: The Memoir of Wallace Lyon in Iraq*, I. B. Tauris Yayınları, Londra 2002, s. 92.

¹¹ Amiral Sir John Michael Robeck (1862-1928), 1862'de İngiltere'de dünyaya gelmiştir. Ailesi 1785'te İsveç'ten 1785'te göç ederek İngiltere'ye yerleşmiştir. Eğitimi İngiltere'de gerçekleştiren Robeck; Çin, Amerika ve Ortadoğu'da çeşitli kademelerde görev aldıktan sonra 18 Mart deniz harekâtında kullanılan ve İngiliz filosunun amiral gemisi olan Queen Elizabeth gemisini ve hareketi yöneten isim olmuştur. 1919-20 döneminde de İstanbul Yüksek Komiserliği görevinde bulunmuştur. Bkz. N. A.M. Rodgers, "De Robeck and the Dardanelles Campaign", *The Naval Miscellany*, George Allen and Unwin Yay., İngiltere 1984, 439-98, *The Times*, 21 Haziran 1928, *The Times*, 25 Haziran 1928.

¹² PRO, FO 371/5270, "Property in Mesopotamia of The Late Sultan Abdul Hamid", Tarih: 4 Kasım 1920, Belge No: E 13715, s. 219.

¹³ Belgenin orijinalinde Young Turks şeklinde geçen ifade metinde de aynen kullanılmıştır. Aslında burada kastedilen İttihat ve Terakki Cemiyetinin mensuplarıdır.

irade ile Sultan II. Abdülhamid'in vârislerine devredildiğini belirtmiştir. 8 Ocak 1920 tarihli iradenin varlığı ile ilgili İtalyan ve Fransız meslektaşları ile de görüşmeler gerçekleştiren Lamb, Türk meclisinin bu iradenin gereğini yapmak için herhangi bir çaba içerisinde olmadığını hayretle belirtmekten kendini alamamıştır.

Aslında bu durumla ilgili -kimi tarihçilerin çok kolay bir şekilde gerçekleştirdikleri gibi- eleştirileri çok rahat bir şekilde sıralamak mümkündür; ancak tarihi olayların dönemi içerisinde değerlendirilmesi gerektiği temel yaklaşımı göz önünde tutulduğunda, bu durumu o günkü koşullarda ülkenin varlık ve yokluk arasında olması ile açıklamak ya da gelecekle ilgili bakış açısının ne denli zayıf olduğunun da resmedilmesi açısından görmek de mümkündür.

Zekiye Sultan'dan kendisine gönderilen babası Sultan II. Abdülhamid'in mirası ile ilgili konuya tekrar geri dönüş yapan Lamb, konunun ciddi şekilde eğilmesi gereken yönünün; Zekiye Sultan'ın iddialarının gerçek olma ihtimalinden kaynaklandığını, aslında sözü edilen emlakların devlete ya da Sultan II. Abdülhamid'in mirasçılara ait olup olmadığı konusunda ciddi bir karışıklığın olduğunu, 2 Nisan 1913'teki Abdülhamid'in mal varlığı ile ilgili düzenlemenin zaten var olan karmaşayı büsbütün içinden çıkılmaz bir hale getirdiğini ifade etmiştir. Bu karmaşadan dolayı meselenin aydınlatılması için gerekli uzmanların gönderilmesinin çok önemli olduğunu belirten Lamb, Türklerle yapılacak bir barış anlaşmasında İngiliz hükümetinin görüşlerinin sağlam temellendirilmesinin önemli olduğunu, bu süre içerisinde sözü edilen mülklerle ilgili alım ve satım işlemlerinin dikkatle yapılması gerektiği uyarısında bulunmuştur.

Lamb'in bu yazışmasında ilginç bir detay olarak Londra'da Zekiye Sultan ve eşi ile birlikte kızı Fatma ve onun kocası Muhsin Salih Bey'in *British Baku Trading and Shipping Company Limited*'tan Yarbay G. Maitland Edwards'ın var olan evrakları ve dökümanları 110 Cannon Street'te incelemeye başladıkları bilgisi verildikten sonra, Kıbrıs'ta var olan Abdülhamid'in mirası ile ilgili meselesinin ise Abdülhamid'in tahttan indirildikten sonra Bâb-ı Âli ve İngiliz hükümeti arasında bir anlaşma ile sonuçlandırıldığını düşündüğünü ifade etmekle birlikte, bu anlaşma ile ilgili herhangi bir somut veriye yer verilmemiştir¹⁴.

¹⁴ PRO, FO 371/5270, "Properties of Late Sultan Abdul Hamid in Mesopotamia", Tarih: 7 Kasım 1920, Belge No: E 13873, s. 228.

ZEKİYE SULTAN'DAN VERİLEN İKİNCİ DİLEKÇEDE SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN EMLAKI

Söz konusu dosya içerisinde Zekiye sultan tarafından 19 Temmuz 1920 tarihli İstanbul Yüksek Komiserliği'ne başka bir dilekçe sunulmuştur. Bu dilekçede İstanbul Yüksek Komiseri'nin kendisine 3 Temmuz tarihinde göndermiş olduğu mektuptan söz ederek başlayan Zekiye Sultan, babası Sultan II. Abdülhamid'in Mezopotamya'da var olan mal varlığının babası tarafından satın alındığını, babasının vefatı ile birlikte var olan bu mal varlıklarının kız ve erkek çocukları arasında eşit paylaşılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu mal varlıkları ile ilgili olarak ellerinde şeyhülislam tarafından verilmiş ferman var olduğunu ve bu fermanın aleyhine herhangi bir mahkeme kararının var olmadığını ifade eden Zekiye Sultan, babasının İstanbul'da bulunan mal varlıkları ile ilgili olarak ise Maliye Bakanlığı kayıtlarının yeterli olduğunu ifade ettikten sonra, İngiliz himayesindeki Mezopotamya'nın Bağdat, Basra ve Musul tapu kayıtlarının İngilizlerin kendi ellerinde olduğunu, İngiliz hükümetinin eski tapu kayıtlarını kabul edeceği inancını koruduğunu ve Türkiye ile yapılacak bir barışa değin kendilerinin beklemek zorunda olduklarını ifade etmiştir¹⁵.

Konu ile ilgili İngiltere'nin ilk Bağdat Sivil Komiseri olan A. T. Wilson, İstanbul Yüksek Komiserliği'ne 18 Eylül 1920'de taşıyan bir belge göndermiştir. Belgede 3 Temmuz 1920 tarihli belgeye gönderme yaparak başlayan Wilson, Sultan II. Abdülhamid'in Irak içerisinde bulunan topraklarının, evlerinin ve diğer mülklerinin Hazine-i Hassa yetkililerince sultanın atadığı kişiler tarafından yönetildiğini, ancak sözü edilen bu mülklerin devlete ait olan arazi konumunda iken Sultan II. Abdülhamid tarafından tek kuruş alınmadan kendi emlakına çevrildiği iddiasında bulunmuştur. Bu arazilerin II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi sonrasında meclis tarafından Beytül-male geri iade edildiğini iddialarına ekleyen Wilson, bu devir sonrasındaysa sözü edilen emlakın Maliye Bakanlığı tarafından idare edildiğini, Irak tapu dairesinde yapılan son araştırmalara bir gönderme yaparak Sultan II. Abdülhamid'in özel mülkü olarak Irak'ta tek bir emlakının bulunmadığını öne sürmüştür. Yine Wilson, II. Abdülhamid'in vârisleri konumunda olan kız ve erkek çocuklarının ellerinde bulunan tapuların gerçek olup olmadığının da şüpheli olduğunu dile getirmiştir¹⁶.

Wilson'ın bu yazışmasında birkaç husus karanlıkta kalmıştır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

¹⁵ PRO, FO 371/5270, "Properties of Late Sultan Abdul Hamid in Mesopotamia", Tarih: 7 Kasım 1920, Belge No: E 13873, s. 235-236.

¹⁶ PRO, FO 371/5270, "Properties of Late Sultan Abdul Hamid in Mesopotamia", Tarih: 7 Kasım 1920, Belge No: E 13873, s. 240.

Wilson'ın iddia ettiği gibi Türk meclisinin II. Abdülhamid'in mal varlığını hazineye devrettiğine dair belgeler hangi tarihte ve nasıl mecliste görüşülerek devir yapılmıştır?

Meclisin özel bir mülkü tekrar hazineye aktarma kararını vermesi mümkün müdür? Bunun hukuk tarihinde örnekleri var mıdır?

II. Abdülhamid'in bahse konu mülkleri herhangi bir bedel ödmeden elde ettiğine dair iddiası ne kadar isabetlidir?

Irak maliye bakanlığında nasıl bir kovuşturma yapılmıştır? Bu kovuşturmayı kim, nasıl, ne zaman, ne kadar sürede gerçekleştirmiştir?

II. Abdülhamid'in vârislerinin ellerinde bulunan tapuların geçersiz olduğuna dair yaklaşım yetersiz olup tüm hukuk sistemlerinde var olan özel mülkiyetin dokunulmazlığı ile ilgili husus burada niçin gözetilmemiştir?

Bu sorulara verilecek cevapların ortak noktası, İngiliz devlet aklının olayları kendi menfaati çerçevesinde değerlendirerek takdim ettiğinde birleşmektedir.

FO 371/6360 NUMARALI DOSYA İÇERİSİNDE II. ABDÜLHAMİD'İN EMLAKI İLE İLGİLİ BİLGİLER

Dosya içerisinde toplam 41 sayfadan müteşekkil bir yazışma, II. Abdülhamid ve onun emlakine ayrılmıştır ki bunlar:

7 Ocak 1921'de Hindistan Bakanlığı tarafından hazırlanan 4 sayfalık¹⁷,

1 Nisan 1921'de Central Mining and Investment Corporation Limited tarafından hazırlanan 26 sayfalık¹⁸,

22 Nisan 1921'de Deniz Kuvvetleri Komutanlığı tarafından hazırlanan 8 sayfalık¹⁹,

24 Mayıs 1921'de Koloni Bakanlığı tarafından hazırlanan 3 raporlar dizisinden müteşekkildir²⁰.

SİR SOUTHRAN HOLLAND'IN RAPORUNDA SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN MİRASI KONUSU

Dosya içerisindeki ilk belge Hindistan Bakanlığından Sir Southran Holland tarafından hazırlanmıştır. Bu dosyada Musul vilayeti içerisinde yer alan petrol sahalarının 1888 ve 1902 tarihinde Abdülhamid'in özel mülkünde envantere kaydedildiğini belirtilerek başlanmıştır. Bahse konu arazilerin 14 Eylül 1908 tarihinde hükümet tarafından özel bir kanun ile Maliye Ba-

¹⁷ PRO, FO 371/6360, "Late Sultan Abdul Hamid's Properties in Mesopotamia", Tarih: 7 Ocak 1921, Belge No: E 381, s. 1-3.

¹⁸ PRO, FO 371/6360, "Oil Rights in Mesopotamia", Tarih: 1 Nisan 1921, Belge No: E 4413, s. 94-112.

¹⁹ PRO, FO 371/6360, "Mesopotamia and Syrian Oil Properties", Tarih: 22 Nisan 1921, Belge No: E 4819, s. 136-143.

²⁰ PRO, FO 371/6360, "Claims of Sultan's Heirs to Oil Rights in Mesopotamia", Tarih: 24 Mayıs 1921, Belge No: E 5915, s. 198-200.

kanlığı'na devredildiği ifade edilmiş, Musul ve Bağdat petrol yataklarının bulunduğu ve II. Abdülhamid'in özel mülkü konumunda olan bu arazilerin bu tarihten sonra Osmanlı Devletinin genel borçlarına karşılık olarak gösterildiği, 1914 yılında ise Alman ve İngiliz ortaklığının Osmanlı Devletinin borçlarının tahsili meselesini görüştüğü, Turkish Petroleum Co.'nin ortaklık şekli olarak hisselerin % 50 D'arcy, % 25 Anglo-Saxon Co. ve % 25 Deutsche Bank arasında paylaşıldığını belirtmiştir. Ayrıca bu paylaşımın sadrazama ve maliye bakanlığına bildirildiği ve akabinde de teminatın gereği olarak Musul ve Bağdat'ta bulunan padişahın özel mülkü olan arazilerde petrol aramalarına başlandığı da bu bilgilere Holland tarafından eklenmiştir. Belgenin devamında II. Abdülhamid'in bahse konu yerlerdeki emlaki, özel fermanlarla elde ettiği, bunun için herhangi bir bedel ödemediği gibi mesnetsiz ifadelerle de yer verilmiştir²¹.

Belgenin neredeyse tamamına hakim olan dil, II. Abdülhamid'in Musul başta olmak üzere Irak toprakları içerisinde elde ettiği toprakların iradelerle elde edildiği, bunun için herhangi bir bedel ödenmediği, 1908 ve 1909'da yapılan düzenlemelerde bu toprakların Osmanlı Devletinin genel borçlarına karşılık olmak üzere gösterildiği, bu borçların tahsilinin bu tarihten başlamak üzere bu yerlerde petrol imtiyazını beraberinde getirdiği şeklinde özetlenebilir.

CENTRAL MINING AND INVESTMENT CORPORATION LIMITED ŞİRKETİ VE EMLAK SORUNU

Belgede 1 Nisan 1921'de Central Mining and Investment Corporation Limited tarafından kaleme alınan ve Irak petrollerinin konu edildiği 26 sayfalık bir gönderi içerisinde II. Abdülhamid'in emlaki ile ilgili bilgilere de yer verilmiştir.

Central Mining and Investment Corporation Limited şirketinin Sultan II. Abdülhamid'in vârisleri olan 22 kişi ile görüşmeler gerçekleştirdiği, bu vârislerin Sultan II. Abdülhamid'in mülkleri ile ilgili taleplerinin bu şirket eli ile elde edilmeye çalışıldığı bu durumun anlamının ise petrol imtiyazları ile ilgili şirket olarak kendilerinin söz sahibi olduğunu şeklinde bir anlayışı yansıtmıştır.

Belgeden anlaşıldığı üzere gerek Turkish Petroleum Company gerekse Central Mining and Investment Corporation Limited, Bağdat ve Musul'da II. Abdülhamid'in mirası olan bölgelerle ilgili hak iddialarında bulunmaktadır. Bu hak iddiaları noktasında Turkish Petroleum Company'nin çok uluslu yapısı göz önünde tutulmalıdır. Belgede çok ilginç bir şekilde Sultan

²¹ PRO, FO 371/6360, "Late Sultan Abdul Hamid's Properties in Mesopotamia", Tarih: 7 Ocak 1921, Belge No: E 381, s. 2-3.

II. Abdülhamid'in bu mal varlıklarının satılması ile ilgili sağlığında herhangi bir girişimin yapılmadığı da belirtilmiştir. Söz konusu mülklerin edinilme tarihleri 1888-1898 aralığı, bu mülklere Hazine-i Emlak tarafından el konulma tarihi olarak 4 Mayıs 1909 gösterilmiştir²². Yalnız burada üzerinde durulması gereken nokta hem Sultan II. Abdülhamid'in hayatta iken bu mülklerin satışı ile ilgili herhangi bir tasarrufta bulunmadığı belirtilmiş hem de mülklerin Maliye Bakanlığı tarafından daha sonraki süreçte bahse konu emlake el konulduğu belirtilmiştir. Bu durum aslında İngilizlerin de konu ile ilgili bir kafa karışıklığı yaşadıklarını göstermektedir. Benzer şekilde Maliye Bakanlığının bu el koyma işlemleri ile ilgili hukuki tartışmaların da belgede ciddi şekilde irdelendiği ancak konunun net olarak ortaya konulmadığı anlaşılmaktadır.

Belgenin ilerleyen sayfalarında verilen bilgilerde Musul ve Bağdat'ta bulunan mülklerin durumları ile ilgili Central Mining and Investment Corporation Limited şirketi adına Sir John Tilley ve Mr. E. Weakley'in Dışişleri Bakanlığı yetkilileri ile 6 Aralık 1920 tarihli görüşmelerinin detaylarına yer verilmiştir. Görüşmede esas olarak Bağdat ve Musul'da bulunan petrol arazilerinin imtiyazının İngiliz devletinin tekelinde olmasının temini konusunun ele alındığı görülmektedir. Şirketin İngiliz imparatorluğunun bahse konu arazi üzerindeki hakimiyetinin tesisi meselesi ana gün dem maddesidir. Şirket temsilcileri bu hakimiyetin tesisi noktasında Amerikan büyükelçisi ile de 28 Şubat 1921'de bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmede Sevr Anlaşmasının 311. ve 312. maddeleri esas alınmak üzere Sultan II. Abdülhamid'a ait olan arazilerdeki Turkish Petroleum Company şirketinin söz sahibi olma imtiyazının sona erdiği Amerikalı yetkililerce ifade edilmişse de şirket 28 Haziran 1914'te Osmanlı Maliye Bakanlığı ile yapılmış olan anlaşmayı öne sürmek sureti ile bahse konu mülklerde söz sahibi olduğunu iddia etmiştir²³.

YASAL VÂRİS SORUNU VE AMERİKALILAR

22 Nisan 1921'de Deniz Kuvvetleri Komutanlığından Deniz Binbaşı G. C. Muirhead-Gould tarafından hazırlanan bir belgeye yer verilmiştir. Burada Sultan II. Abdülhamid'in Suriye ve Irak'taki emlakı ile ilgili olarak Albay Edwards'ın İstanbul'da çeşitli kademelerdeki Osmanlı yetkilileri ile görüşmeler gerçekleştirdiği, bu görüşmelerden çıkan neticenin Osmanlı yetkililerinden ziyade Amerika'nın bu sahada İngiltere'ye ciddi sorunlar çıkartma potansiyeline sahip olduğu, bu sorunun kaynağında da Amerika'nın bu

²² PRO, FO 371/6360, "Oil Rights in Mesopotamia", Tarih: 1 Nisan 1921, Belge No: E 4413, s. 96.

²³ PRO, FO 371/6360, "Oil Rights in Mesopotamia", Tarih: 1 Nisan 1921, Belge No: E 4413, s. 103.

arazilerdeki petrol imtiyazının İngiliz hükümeti ile yarı yarıya paylaşmak üzerine inşa edildiği belirtilmiştir.

Yalnız belgede diğer belgelerden çok farklı bir bilgi olmak üzere bahse konu arazilerin Sultan II. Abdülhamid tarafından sadece tahtta olduğu süre içerisinde edinilmediği, aslında bu emlakin bir kısmının tahta çıkış öncesinde satın alınmak sureti ile gerçekleştiği, sultanın tahttan indirilmesi sonrasında Genç Türklerin zorla bu mülkleri padişahın elinden aldıkları, padişahın da bunu ölümüne yakın beyan ettiği, dolayısıyla hâlâ bahse konu emlakin aslında yasal vârislerinin Sultan II. Abdülhamid'in çocukları ve eşleri olduğu şeklinde ifade edilmiştir²⁴.

FO 371/6361 NUMARALI DOSYA İÇERİSİNDE II. ABDÜLHAMİD'İN EMLAKI İLE İLGİLİ BİLGİLER

Dosya içerisinde toplam 62 sayfadan müteşekkil bir yazışma, II. Abdülhamid ve onun emlakine ayrılmıştır ki bunlar:

- 29 Haziran 1921'de Mr. Rattigan tarafından 13 sayfalık²⁵,
- 31 Temmuz 1921'de Mr. Ryan tarafından 17 sayfalık²⁶,
- 6 Eylül 1921'de Koloni Bakanlığı tarafından 15 sayfalık²⁷,
- 26 Ekim 1921'de Mr. Weakley tarafından 9 sayfalık²⁸ ve 27 Ekim 1921'de yine Mr. Weakley tarafından 3 sayfalık²⁹,
- 31 Ekim 1921'de Koloni Bakanlığı tarafından 3 sayfalık³⁰,
- 1 Kasım 1921'de Sir H. Rumbold tarafından 5 sayfalık bir metin Londra'ya gönderilmiştir³¹.

VÂRİS SORUNUNA FARKLI BİR YAKLAŞIM VE MR. RATTİGAN

29 Haziran 1921'de Mr. Rattigan tarafından 13 sayfalık bir rapor düzenlenmiştir³². Bu raporda İstanbul Yüksek Komiserliği görevlilerinden Mr. Ryan'ın II. Abdülhamid'in vârislerinin iddialarını değerlendirdiği görül-

²⁴ PRO, FO 371/6360, "Mesopotamia and Syrian Oil Properties", Tarih: 22 Nisan 1921, Belge No: E 4819, s. 140.

²⁵ PRO, FO 371/6361, "Properties of Late Sultan Abdul-Hamid in Mesopotamia", Tarih: 29 Haziran 1921, Belge No: E 7612, s. 47-58.

²⁶ PRO, FO 371/6361, "Properties in Mesopotamia Claimed by Descendants of Sultan Abdul-Hamid", Tarih: 31 Temmuz 1921, Belge No: E 8980, s. 106-122.

²⁷ PRO, FO 371/6361, "Claims of Sultan's Heirs to Oil Rights in Mesopotamia", Tarih: 6 Eylül 1921, Belge No: E 10133, s. 130-144.

²⁸ PRO, FO 371/6361, "Claim of Heirs of Late Sultan Abdul Hamid to Concession of Oilfields of Bagdad and Mosul Vilayets", Tarih: 26 Ekim 1921, Belge No: E 11795-, s. 159-163.

²⁹ PRO, FO 371/6361, "Properties in Mesopotamia Claimed by Descendants of Sultan Abdul-Hamid", Tarih: 31 Temmuz 1921, Belge No: E 8980, s. 106-122.

³⁰ PRO, FO 371/6361, "Visit of Lieutenant Colonel Edwards to Iraq to Discuss Claims Heirs of Abdul Hamid", Tarih: 31 Ekim 1921, Belge No: E 11974, s. 168-170.

³¹ PRO, FO 371/6361, "Claim of Sultan's Heirs to Oil Rights in Iraq", Tarih: 1 Kasım 1921, Belge No: E 12081, s. 179-183.

³² PRO, FO 371/6361, "Properties of Late Sultan Abdul-Hamid in Mesopotamia", Tarih: 29 Haziran 1921, Belge No: E 7612, s. 47-58.

mektedir. Konu ile ilgili Sultan II. Abdülhamid'in söz konusu emlakının yönetiminden sorumlu olan Emin Bey'e yapılan görüşmenin detaylarına yer verilmiştir. Bu görüşmede Emin Bey'in söz konusu emlakın Sultan II. Abdülhamid'in rızası ile değil zorla elinden alındığını, dolayısıyla bu mal varlığının esas sahibinin Sultanın eşleri ve çocukları olduğunu belirttiği kaydedilmiştir. Yalnız bu belgeyi diğerlerinden ayıran önemli bir husus vardır ki o da Emin Bey'e dayandırılan bilgiye göre aslında Sultan II. Abdülhamid'in bahse konu arazileri vefat etmeden önce çocukları arasında pay ederek miras bıraktığı şeklinde bir bilgiye yer verilmiştir³³. Bu belgeden de anlaşılacağı üzere Sultan II. Abdülhamid kendisinin tahttan indirilmesi sonrasında İttihat Terakki mensubu subayların mal varlıkları ile ilgili tasarrufunu kabul etmemiştir. Yine belgede bu durumu destekleyen bir açıklama olarak Sultanın tahttan indirilmesi sonrasında gerçekleştirilen Musul ve Bağdat'taki emlakının Maliye Bakanlığına devri ile ilgili yapılan işlemler hukuksuz olarak gerçekleştirildiği bilgisi de II. Abdülhamid'in vârisçileri konumunda olan eşleri ve çocuklarının uzun yıllar sürecek hukukî mücadelelerinin de esasını teşkil eden bir yaklaşımdır.

Yalnız burada tam bir netliğin olmadığı yönünde kimi bilgilerin de paylaşıldığı belgede, İstanbul Yüksek Komiserliği'nin konu ile ilgili araştırmalarına da yer verilmiştir. Bu araştırmalarda 1 ve 14 Eylül 1908 tarihli iradeye yapılan gönderme³⁴, Nisan 1909 tarihinde Sultanın mülklerinin Maliye Bakanlığı'na devredildiğine dair olan iradenin basılmamasına rağmen Mr. Maitland Edwards tarafından bir kopyasının temin edildiği, söz konusu mülklerin durumu ile ilgili Sevr Anlaşmasının 240. maddesi uyarınca işlem yapılmasının yani bu mülklerde artık Sultanın vârislerinin değil, Mezopotamya hükümetinin söz sahibi olması gerektiğinin altı çizilmişse de bahse konu iradenin temin edildiği iddia edilen nüshası bu belge içerisinde yerleştirilmemiştir³⁵. Dolayısıyla burada verilen bilginin doğruluk derecesi oldukça şüphelidir. Ayrıca böyle bir iradenin olduğu ile ilgili kimi kaynaklarda bazı değerlendirmelere yer verilmişse de şuana değin böyle bir bilgiye ulaşılamamıştır³⁶.

İstanbul Yüksek Komiserliği görevlilerinden olan Mr. Ryan'ın 28 Haziran 1921 tarihinde Sultan II. Abdülhamid'in emlakının işlerinin yürütülme-

³³ PRO, FO 371/6361, "Properties of Late Sultan Abdul-Hamid in Mesopotamia", Tarih: 29 Haziran 1921, Belge No: E 7612, s. 47.

³⁴ Bu tarihte Hazine-i Hass'in idarecisi Ohannes Sakızlı'dır. Bkz. PRO, FO 371/6361, "Properties in Mesopotamia Claimed by Descendants of Sultan Abdul-Hamid", Tarih: 31 Temmuz 1921, Belge No: E 8980, s. 117.

³⁵ PRO, FO 371/6361, "Properties of Late Sultan Abdul-Hamid in Mesopotamia", Tarih: 29 Haziran 1921, Belge No: E 7612, s. 50.

³⁶ Konu ile ilgili Türkiye'de yapılmış olan tek çalışma Terzi'nin eseridir. Kendisi de bu belgenin varlığı ile ilgili kuşkularını dile getirerek yıllarca yapılan arşiv taramasında da böyle bir belgeye ulaşamadığını belirtmiştir. Bkz. Arzu Tozduman Terzi, *Bağdat-Musul'da Abdülhamid'in Mirası: Petrol ve Arazi*, Timaş Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul 2014.

sinden sorumlu olan Emin Bey'le yapılan görüşmelerin detaylarına da yer verilen belgede yukarıda ifade edilmiş olan birçok konunun tekrar edildiği ve işin özünde Sultan'ın emlakinin haksız yere Maliye Bakanlığı'na devredildiği ve söz konusu emlakın yasal sahibinin de sultanın çocukları olduğu tezi üzerine inşa edilmiştir³⁷.

Belgede 3 Mayıs 1909 tarihli iradenin İngilizce tercümesine de yer verilmiştir. Bu belgede Sultan II. Abdülhamid'in emlaki olarak Bağdat, Basra, Selanik, Kadıköy'de yer alan emlakının sultanın edindiği tarihten itibaren özel mülk statüsünde idare edildiği; ancak 1908 tarihine değin bu mülklerin idaresinden dolayı ciddi bir borç yükü içerisine girildiği, bu nedenle Maliye Bakanlığına teminat olarak bu arazilerin gösterildiği bilgisine yer verilmiştir³⁸. Yalnız belgeden de anlaşılacağı üzere teminat olarak gösterilen şey emlakın kendisi mi yoksa gelirleri midir sorusuna verilecek cevap net değildir.

Söz konusu dosya içerisinde dönemin Koloni Bakanı olan Winston Churchill'in İstanbul Yüksek Komiserliği görevlilerinden Andrew Ryan ile yaptığı görüşmenin detaylarına yer verilmiştir³⁹. Görüşmenin detaylarında Turkish Petroleum Company şirketi ile yapılacak olan görüşmede nasıl bir strateji izlenmesi gerektiği ve Ryan'ın bu görüşmelerde temsilci olarak bulunmasına karar verildiği anlaşılmaktadır.

MR. RYAN'IN RAPORLARINDA SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN MİRASI KONUSU

31 Temmuz 1921'de Mr. Ryan tarafından 17 sayfalık bir rapor hazırlanmıştır⁴⁰. Mr. Ryan, söz konusu emlak meselesi ile ilgili olarak Koloni Bakanlığı'na bağlı olan Mezopotamya bölümünün yetkilileri ve Mr. Weakley ile görüştüğünü, II. Abdülhamid'in emlakının yönetimi ile ilgili ciddi bir belirsizliğin olduğunu, aslında Sultanın söz konusu emlakın bir bölümünü kendi iradesi ile hazineye devrettiğine dair Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'dan 9 Eylül 1909 tarihli bir mektup alındığını, mektubun bir suretinin Sir Horace Rumbold'un 7 Eylül 1920 tarihli gönderisinde bulmanın mümkün olduğunu belirtmiştir. Konu ile ilgili ayrıca Sultan II. Abdülhamid'in kendi emlakinin diğer bir bölümünden 3 Mayıs 1909 tarihinde vaz geçerek bu emlaki de hazineye bıraktığını, ancak Sultan'ın vârislerinin söz konusu devirlerle ilgili çeşitli mahkemelere başvuru yaptıklarını, bu bağlamda İngiliz makamlarına

³⁷ PRO, FO 371/6361, "Properties of Late Sultan Abdul-Hamid in Mesopotamia", Tarih: 29 Haziran 1921, Belge No: E 7612, s. 53.

³⁸ PRO, FO 371/6361, "Properties of Late Sultan Abdul-Hamid in Mesopotamia", Tarih: 29 Haziran 1921, Belge No: E 7612, s. 57-58.

³⁹ PRO, FO 371/6361, "Properties of Late Sultan Abdul Hamid", Tarih: 21 Temmuz 1921, Belge No: E 8391, s. 96-97.

⁴⁰ PRO, FO 371/6361, "Properties in Mesopotamia Claimed by Descendants of Sultan Abdul-Hamid", Tarih: 31 Temmuz 1921, Belge No: E 8980, s. 106-122.

müracaatların olduğunu, bu müracaatların değerlendirilmesi halinde zaten çok karmaşık bir durum içerisinde olan miras meselesinin tamamen içinden çıkılmaz bir hal alacağını, dolayısıyla yapılacak en akılcıca işin mesele çözüme kavuşuncaya kadar sultanın vârislerinin söz konusu müracaatlarını görmezden gelmek olduğunu belirtmiştir⁴¹.

Ekler bölümünde Sultan II. Abdülhamid'in 1877 tarihinden sonra İstanbul'da edinmiş olduğu emlakın de bir listesi sunulmuştur. Hazırlanan bu listeye göre sultanın ağırlıklı olarak İstanbul'da olmak üzere emlakının bir bölümü şu şekildedir⁴²:

- Beşiktaş'ta akarlar,
- Tophane'de dükkanlar,
- Hekim Başı ve Tavusbaşı'nda çiftlikler,
- Abdurrahman Paşa'dan alınan Beykoz çiftlikleri ve ormanlar,
- Kurbağalı Dere'de çiftlik,
- Selanik'te çeşitli mülkler ve ormanlar,
- Ferecik ve Selanik'te deniz kıyısında mülker,
- Yalova'da çiftlik ve hamamlar,
- Aydın'da çiftlikler,
- Yenişehir'de çiftlikler,
- Baba-i Atık'te zeytinlik ve çiftlikler,
- Kudüs'te çeşitli mülkler,
- Halep, Hama, Humus ve Suriye içinde bazı yerlerde çiftlikler,
- Basra'da hurmalıklar,
- Amara ve Dicle kenarlarında mukataalar,
- Bağdat, Ebu Garip, Mahmudiye, Musayib, Mahrut, Dedjil ve Harbiye'de araziler,
- Medine'de arazi,
- Basra-Bağdat gemi yönetimi,
- Kadıköy, Haydarpaşa'da rıhtım ve liman,
- Taşoz'da maden alanı,
- Bağdat ve Musul'da petrol arazileri,
- Kara Hisar'da maden suyu kaynağı,
- Selanik'te Şirket-i Hayriye-yi Osmaniye vapur şirketi,

⁴¹ PRO, FO 371/6361, "Properties in Mesopotamia Claimed by Descendants of Sultan Abdul-Hamid", Tarih: 31 Temmuz 1921, Belge No: E 8980, s. 108-109.

⁴² PRO, FO 371/6361, "Properties in Mesopotamia Claimed by Descendants of Sultan Abdul-Hamid", Tarih: 31 Temmuz 1921, Belge No: E 8980, s. 121-122.

Gönderisinin ekler kısmında Sultan II. Abdülhamid'ten hazineye aktarılan mülklerle ilgili bir de gelir tablosu ilave eden Ryan'ın verdiği bilgilere göre sultanın toprakları ve gelir kalemleri şu şekildedir⁴³:

Yönetim Birimi / Yerleşim Birimi	Gelirin Nev'i	Yekün (Lira)
Yenina	Çiftlik gelirleri	20.000
Berat	Çiftlik gelirleri	10.000
Durazzo	Çiftlik gelirleri	10.000
Ferecik ⁴⁴	Orman, köy ve tarım arazile-ri gelirleri	19.600
Baba-i Atik ⁴⁵	Orman, köy ve tarım arazile-ri gelirleri	16.000
İnegöl	Otlaklar hariçköy ve orman gelirleri	9.577
Suriye (Nasıriye ⁴⁶ , Safed ve Havle)	Çiftlik, köy ve toprak gelirle-ri	44.000
Ak Köprü	Orman ve köy gelirleri	5.050
Yalova	Köy gelirleri	3.000
İzmit	Köy ve orman gelirleri	500
Tohatalja ⁴⁷	Köy, orman ve tarım gelirleri	3.000
Halep-Hama	Kasaba gelirleri	48.700
Selanik	Köy ve tarım arazisi gelirleri	13.700
Bağdat	Mukataa gelirleri	85.750
Bağdat-Basra	Mukataa gelirleri	41.700
Musul	Petrol ve orman gelirleri	54.300
Kudüs	Tarım ve toprak gelirleri	1.000
Aydın	Çiftlik gelirleri	18.470
Toplam		404.347

⁴³ PRO, FO 371/6361, "Properties in Mesopotamia Claimed by Descendants of Sultan Abdul-Hamid", Tarih: 31 Temmuz 1921, Belge No: E 8980, s. 117-118.

⁴⁴ Yunanistan'da bulunan yerleşim birimi.

⁴⁵ Günümüzde Edirne'nin Babaeski kazasıdır.

⁴⁶ Belgenin orijinalinde Suriye içerisinde gösterilen Nasıriye isimli bir yerleşim birimine rastlanılmamıştır. Kayıtlarda Nasıriye, Irak'ta Bağdat'ın 370 km doğusunda yer alan Irak'ın dördüncü büyük şehri olarak geçmektedir.

⁴⁷ Bulgaristan'da bulunan bir yerleşim birimi.

SULTAN II. ABDÜLHAMİD'İN VÂRİSLERİNİN HAK TALEPLERİNİ İÇERİR DİLEKÇELERİ

6 Eylül 1921'de Koloni Bakanlığı tarafından 15 sayfalık belgede Sultan II. Abdülhamid'in vârislerinin dilekçeleri ve bu dilekçelerle ilgili işlemler sıralanmaktadır⁴⁸. Belge ana hatları ile, Sultan II. Abdülhamid'in vârislerinin Irak'ta bulunan mal varlıklarının taraflarına iade edilme talepleri üzerine kurulmuştur. Konu ile ilgili öncelikle İngiliz makamlarına müracaat edenlerin isim listesine yer verilmiştir ki bu listeye göre dilekçe sahipleri,

II. Abdülhamid'in eşleri olarak:

- Bedr-i Felek Hanımefendi,
- Emsal-i Nur Hanımefendi,
- Müşfika Hanımefendi,
- Saz-kar Hanımefendi,
- Peyveste Hanımefendi,
- Naciye Hanımefendi,
- Behice Hanımefendi,
- Fatma Hanımefendi.

II. Abdülhamid'in oğulları olarak:

- Mehmed Selim Efendi,
- Ahmed Efendi,
- Burhaneddin Efendi,
- Abdürrahim Efendi,
- Abid Efendi,
- Nureddin Efendi,
- Abdülkadir Efendi.

II. Abdülhamid'in kızları olarak ise:

- Zekiye Sultan,
- Naile Sultan,
- Ayşe Sultan,
- Şadiye Sultan,
- Refia Sultan ve
- Naime Sultan dilekçenin sahipleridir.

Hazırlanan bu dilekçenin oldukça ayrıntılı, net ve tarihî arka planın oldukça güçlü bir dilekçe olduğu anlaşılmaktadır. Maddeler halinde sıralanacak olursa II. Abdülhamid'in mal varlıklarının vârisçileri konumunda olan bu 22 kişi şunları ifade etmişlerdir:

⁴⁸ PRO, FO 371/6361, "Claims of Sultan's Heirs to Oil Rights in Mesopotamia", Tarih: 6 Eylül 1921, Belge No: E 10133, s. 130-144.

II. Abdülhamid'in yasal mirasçılarımız. Hem toplum hem de şeyhülislamın 1919'daki fetvalarına göre de bu durum teyit edilmiştir. Bu durumla ilgili gerekli yasal belge ek 1'de sunulmuştur.

Dilekçede her ne kadar ekler kımına pek çok atıf yapılmış olsa da İngiliz arşivlerinde yapılan araştırmalarda ekler kısmına ulaşılamamıştır. Yine dilekçe sahiplerinin burada belirttiği üzere aslında bu ekler kısmında hangi kişiye yüzde kaç miras verilmesi gerektiği de şer'i hukuk esas alınmak üzere açıklanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğunda padişahlık makamı babadan oğula geçmemektedir. Burada uygulanan sistem hanedanın en yaşlı üyesinin tahta geçme usulüdür. Babamız olan II. Abdülhamid'den sonra erkek evladı da bu nedenden dolayı tahta geçemediği için babamız ölümünden sonra bizlerin geleceklerini garanti altına almak amacıyla matuf olmak üzere mal-mülk edinmiştir. Bu edinmeyi toprak, orman, çiftlik, maden, petrol, buharlı bir gemi ve ticaret anlaşmaları şeklinde gerçekleştirmiştir. Söz konusu emlaklar babamızın özel olarak şahsına almış olduğu emlaklardır. Şer'i hukuka göre de halifenin bu şekilde özel bir mülk edinmesinin herhangi bir sakıncası bulunmamaktadır. Tüm bu edinilen mallar babamız aklı başında iken ve kendi parası ile edinilmiştir.

Bu maddeden de anlaşıldığı üzere dilekçe sahipleri, mirasla ilgili taleplerini gerekçelendirirken bunu çok net bir delil olarak şer'i hukukun sınırları içerisinde ifade etmişlerdir. Bu hukuk sisteminde belirtilen özel mülkiyete yapılan gönderme aslında sadece şer'i hukuk da değil tüm medenî hukuk kurallarında genel geçer bir kural olmasa hasebiyle değerlendirilmelidir.

Tüm bu mal varlıkları özellikle Mezopotamya ağırlıklı olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde edinilmiştir. Mezopotamya'da edinilen söz konusu araziler uzun yıllar büyük bir alan tarıma açılmadan boş bir şekilde bırakılmıştır. Bu mallar alınırken edilen masraf, onların temizliğinde, ekiminde, düzenlenmesinde kullanılan masraflardan çok daha az bir orana tekabül etmektedir. Araziler genellikle tarıma elverişli arazilerden değil; daha çok verimsiz arazilerden temin edilmiştir. Söz konusu arazilerin temin edilmesinde harcanan rakam göz önünde tutulacak olursa yaklaşık 15 yıldır da bu arazilerden neredeyse hiçbir şey elde edilememiştir. Bu toprakların yasal hakları 1880 ile 1890 aralığında elde edilmiştir ve bu haklar 40 yıldan fazla bir süredir de babamız II. Abdülhamid adına kayıtlıdır. Bunu gösteren liste de 2 numaralı ekte sunulmuştur⁴⁹.

Aslında Sultan II. Abdülhamid'in bahse konu tarıma elverişsiz arazilerle ilgili ölçüsü petrol alanları olmuştur. Her ne kadar dilekçe sahipleri burada bunu ifade etmekten kaçınmışlarsa da durum çok açık ve nettir. Yalnız burada tartışılması gereken husus bu maddede yerini bulan satın alma sıra-

⁴⁹ PRO, FO 371/6361, "Claims of Sultan's Heirs to Oil Rights in Mesopotamia", Tarih: 6 Eylül 1921, Belge No: E 10133, s. 133.

sındaki bedel ile, arazilerin giderleri arasında yapılan karşılaştırmada arazilerin giderlerinin ederlerinden daha fazla olması hususudur. Belki de meselelerin can alıcı noktası burada gizlidir. Arazilerin batılı devletlerin ellerine düşmemesi amacına matuf olarak satın alındığı anlaşılan bu mülkler, bir müddet sonra ciddi meblağlarda borç yükü altına girmişlerdir ki buda izlenen politikanın ne kadar isabetli olduğu yönündeki tartışmalarla birlikte değerlendirilmesi gereken bir durumdur. Konu ile ilgili Terzi, amacın ve yöntemin doğru olmasına mukabil, izlenen politikanın neticesinin olumsuz olduğu kanaatinde ki bu tespit oldukça isabetli bir yaklaşımdır.

Bizler babamızın yasal vârisleri olarak söz konusu tüm bu malların Hz. Muhammed'in yasaları ve bilinen tüm kanunlar ölçüsünde tarafımıza ait olduğunu ve bunların yasal haklarımız olduğunu iddia ediyoruz. Tüm dünyaya adaletle hükmetmiş bir ulusun temsilcilerinin haklarının korunmasını talep etmekteyiz.

Dilekçede kullanılan dil hayli çarpıcıdır. Tüm hukuk kurallarına yapılan atıf, sultanın varislerinin kendilerini konumlandıkları yer ve bu yerin hakkına olacak olan bir gasbın ifadesi olarak tarihe düşülen not çok önemlidir.

Söz konusu malların tamamı hanedanın üyeleri ile ilgilidir ve söz konusu emlak idaresi İstanbul'da Hazine-i Hassa tarafından yönetilmiştir. Hazine-i Hassa sadece sultanın değil, hanedanın tüm üyelerinin özel mülkleri ile ilgilenmek üzere teşkil edilmiş bir birimdir. Ayrıca bu birim 5 farklı kategoride işlerini devam ettirir ki bunlardan bir tanesi yüzyıllardır değişmeden geldiği şekliyle hanedanın miras yoluyla elde ettiği mülkerin idaresi, kişisel mülkerin idaresi, ve benzeri işlerle ilgilenir. Özel mülkle ilgilenen memurlara bu işlerinden kaynaklı olarak ayrıca bir ücret ödenirdi ve bu ücret hazine tarafından değil sultanın özel hazinesinden ödenirdi. Mezopotamya'da babamızın sahibi olduğu mülkler babamızın belirlediği acentalar tarafından yönetilirdi. Burada ne hazine ne de Hazine-i Hassa memurları bu idareye karıştırılmamıştır.

Buradaki ifadelerden de anlaşıldığı üzere Sultan II. Abdülhamid'in edinmiş olduğu malların idaresi ile ilgili özel bir birim teşkil edilmiştir. Söz konusu emlakin herhangi bir şekliyle idaresinin devlet eliyle yürütülmesi bu toprakların devlete ait olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir. Halbuki bu topraklarda özel bir idare kurulmuş, bu idarede yer alan memurların maaşları da yine Sultanın özel hazinesi tarafından ödenmiştir. Dolayısıyla söz konusu bu emlakların sultana değil de devlete ait olan toprak olarak değerlendirilemeyeceğinin de kesinliği böylelikle açıklanmış olmaktadır.

Bu mal varlıkları arasında en göze çarpan araziler Musul ve Bağdat'ta yer alan petrol yataklarının bulunduğu arazilerdir. Kendisine Dicle ve Fırat Nehirlerinde ticaret izni tanınmış olan buharlı bir gemi, bazı dükkanlar ve diğerleri vardır. Bun-

ların listeleri de ek 2'de verilmiştir. Bu ticari izinler kanuna uygun şekilde elde edilmiştir. Bağdat'ta yer alan dükkanların, buharlı gemilerin durumu da benzer şekilde tamamen yasal yollardan temin edilmek suretiyle elde edilmiştir. Kazılan kuyuların, rafinelerin tamamı da bu statüdedir⁵⁰.

İngiliz arşivinde yapılan araştırma sırasında basılı kataloglarda yer bulan Sultan II. Abdülhamid'in emlakinin listeleri başlığı ile yer alan belgelerin bazıları arşivcilere verilmemektedir. Konu ile ilgili açıklama ise bu belgelerin kaybolduğu ya da zamanla tahrif olarak okunamayacak konuma geldiği, taşıma esnasında kaydedilirken yanlışlıkla yanlış bir yere kaydedilmiş olabileceği gibi ihtimaller sıralanmaktadır. Buradan da anlaşılabileceği üzere İngiliz Ulusal Arşivinde (The National Archives) çalışmakta olan devlet görevlileri, kendi devletlerini sıkıntıya sokacak ya da menfaatlerine zarar getirecek en ufak bir ihtimali dahi gözden kaçırmama gayretindedirler. Konu ile ilgili basılı kataloglarda bunun yer alması ise muhtemelen gayri ihtiyari olarak gerçekleştirilmiş bir hatadır.

Bunların tamamı babamızın gayretleri ile elde edilmiş ve Mezopotamya'ya zenginlik kazandırmıştır. Bu gerçek Iraklı Araplar tarafından da çok iyi bilinmektedir. Onun Genç Türkler tarafından utanılmadan tutuklanması çok büyük bir huzursuzluğa bu da tabii olarak bazı isyaların patlak vermesine neden olmuştur. Bu isyanlar ise babamız Sultan II. Abdülhamid'in 30 yıldan fazla kurduğu düzenin sona ermesini beraberinde getirmiştir.

Hakikaten söz konusu emlakın tasarrufunda harcama kalemlerine bakıldığında her ne kadar orada görevli memurların maaşları hayli yekün tutmuş olsa da, Irak'ta bu söz konusu emlaklerin gelirlerinden yapılan binaların bir envanterini Terzi çalışmasında sıralamıştır. Bu sırlama dikkatlice incelendiğinde dilekçede belirtilen Arapların da bu durumu takdir ettikleri ile ilgili ifade kendiliğinden anlaşılabacaktır.

Bizim babamız her şeyden önce bir Türk vatanseveridir ve ekonomiyi yabancılara bırakmadığı için yabancılar daima kendisine kısnanarak ve şüpheyle bakmışlardır. Babamız Sultan II. Abdülhamid, bu petrol kuyularının kullanımı hususunda herhangi bir kişi ya da kuruma da herhangi bir hak tanımayı daima reddetmiştir. Özellikle Alman İmparatoru II. Wilhelm söz konusu bu arazilerde bir imtiyaz temin edebilmek için babamıza kişisel bir baskı da yapmıştır. Babam, söz konusu baskılar nedeni ile çok değersiz bir imtiyazı Almanlara tanımıştır. İmtiyazın değersizliği de bu imtiyazın hiçbir zaman hayat bulmamış olmasından kaynaklı olmak üzere kendiliğinden anlaşılmıştır ki, Almanlar da bu durumu teyit etmişlerdir. Diğer taraftan 1921 tarihine kadar dahi bir kişi ya da kuruma da herhangi bir imtiyaz tanınmamıştır.

⁵⁰ PRO, FO 371/6361, "Claims of Sultan's Heirs to Oil Rights in Mesopotamia", Tarih: 6 Eylül 1921, Belge No: E 10133, s. 134.

Babamız ilk başta Mezopotamya'da petrol işlerinin yürütülmesi işini kendi üzerine almak istemedi, Bağdat ve Musul'un idarecilerine bu kuyuların idaresinin bölge halkının refahı için işletilmesini bırakmak istedi ise de bu durum yerel idarecilerce kabul görmediği için babamız Musul'daki ruhsatı zengin bir Türk tüccar olan Tahsin Paşa'ya verdi. Fakat Tahsin Paşa maden yasasının da kendisine vermiş olduğu hakları da göz ardı ederek, söz konusu işlerle hiç ilgilenmedi. 1888'deki çok hızlı tavsiye ile babam bu işi kendi üzerine aldı ve sonuçta Musul'daki petrol çıkarma imtiyazı 5 Recep 1306'da (1888'de) yayınlanan irade ile bu durum yasallaştırıldı. Yani buradaki arazi tamamen hem işletme açısından hem de söz konusu arazinin yasal sahibi olarak babama geçmiş oldu. Bu durum ek 3'te sunulmuştur. Hiç kimse tarafından bu yasal durum tartışılmaz. Zaten Hazine-i Hassa Nezareti'nin kayıtlarında da özel mülk olarak kaydedilmiş olması bu durumu teyit eden en önemli veridir. Bu düzenleme ve yüzyıllardır devam eden geleneklerle birlikte söz konusu her bir özel mülkün kayıtları Hazine-i Hassa Nezareti'nde tutulmuştur. Bu çok net bir bilgi olmasına rağmen durumun tartışma konusu bile edilmesi son derece yanlıştır. Aslında babamın petrol arazilerinin tapusunu ya da imtiyazını herhangi bir şekilde hanedana devretmek gibi bir niyeti yoktu. Çünkü petrol yatakları özel mülkün içerisindeydi ve petrol fermanları da bu durumu teyit eden bir başka kanıt olarak değerlendirilmelidir. Eğer babamız olan Sultan II. Abdülhamid söz konusu arazileri hanedana devretmiş olsaydı fermanlarda kullanılan dil tamamen farklılaşması gerekirdi. Dahası eğer böyle bir durum gerçekleşmiş olsaydı, ayrı bir yasaya tabi olan hanedana ait olan madenlerle ilgili durum bu söz konusu emlake de uygulanırdı. Bu durumu ispat edici herhangi bir belge yoktur. Hanedanın malları yüzyıllardır hiç artmadı. Aslında hanedana ait olan toprakların durumu genellikle söz konusu yerlerin fethi sırasında padişaha verilmiş olan savaş hakkından elde edilen mal varlıklarına dayanmaktadır. Babamın Mesopotamya ve diğer yerlerdeki malları böyle bir durumdan elde edilen bir mülk değildir⁵¹.

Musul'da özel izinle çalışılmaya başlanmasından sonra, Bağdat'ta olan babamız Sultan II. Abdülhamid'e ait arazide de petrol bulunduğu rapor edildi. Petrol işletmesinin önemiyle de alakalı olarak buradaki arazilerin tek bir elden yönetilmesi sorunu ortaya çıktı. Bu nedenle babamız buradaki petrol haklarının tüm yasal haklarını garanti altına almak adına, devletin yetkili makamlarına başvuruda bulundu ki babamızın bu başvurusu 5 Cemaziyelahir 1316 (1898) tarihli dilekçesinde ve ek 4'te görülebilir⁵².

Dört yıl sonra Musul bölgesindeki imtiyaz sahibi Tahsin Paşa'nın söz konusu arazilerde herhangi bir iş yapmamasından kaynaklı imtiyazı iptal edilince Tahsin

⁵¹ PRO, FO 371/6361, "Claims of Sultan's Heirs to Oil Rights in Mesopotamia", Tarih: 6 Eylül 1921, Belge No: E 10133, s. 135.

⁵² PRO, FO 371/6361, "Claims of Sultan's Heirs to Oil Rights in Mesopotamia", Tarih: 6 Eylül 1921, Belge No: E 10133, s. 136.

Paşa, kendisinin bu süre içerisinde ciddi maddi kaybı olduğunu ve bunun telafi edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Başbakan ve Bakanlar Kurulu 1902 sayılı irade ile Tahsin Paşa'nın söz konusu emlak ve bu emlakın kullanılmasından kaynaklı olarak herhangi bir hak kaybı ya da herhangi bir hakkının olmadığını açıklamıştır. 1888 yılındaki ferman da bu durumu teyit etmektedir bu da 5 numaralı ekte sunulmuştur. Şu da kaydedilmelidir ki Bağdat fermanı da Musul fermanına atıfta bulunmaktadır. Sonuç olarak Musul fermanı söz konusu yerlerin babamın özel mülkü olduğunu belgelemektedir. Bu nedenden dolayı 1908'e kadar babamız mal edindi ve bunu olabildiğince genişletti. Tahsin Paşa dışında gerek malların edinilmesi, gerekse ruhsatların elde edilmesi noktasında bu duruma itiraz eden herhangi bir kimse de çıkmamıştır.

Almanlar tarafından planlanan 1908 ihtilali gerçekleşti ve bizim yaşlı ve hasta olan babamız hapsedildi ve utanmaz İttihatçılar tarafından hiç de hak etmediği bir muameleye tabi tutuldu. Bu yozlaşmış kişilerin babamız Sultan II. Abdülhamid'i ölümle tehditleri neticesinde söz konusu tüm mal varlıklarının hazineye devredildiğine dair bir belge imzalandı. Babamız daima bu durumu reddetmiştir.

1909'da amcamız bunak⁵³ V. Mehmed Sultan Reşad, emirler altında ve Genç Türklerin tehditleri altında babamız Sultan II. Abdülhamid'in tüm mal varlıklarının devlete devredilerek istimlak edildiğine dair bir irade yayınladı. Bu irade ek 6'da sunulmuştur. Bu davranış Genç Türklerin ne dine, ne mülke ne de kanuna saygısının olmadığını gösterdiği için doğal olarak tüm Müslüman dünyasında paniğe neden oldu. Aslında onların davranışları kendilerinin ne türden bir insan olduklarını ve soylarını da göstermesi açısından son derece manidardır. Bu iradenin yayınlanması Genç Türklere karşı daha ciddi bir muhalefetin doğmasını beraberinde getirmiştir. Onların bir kaç haricinde hepsi bu uydurma iradenin geçerliğinin olmadığını görmüşler, Allahın koymuş olduğu kanun ve nizam çerçevesinde elde edilmiş olan söz konusu mülkleri el koyma cesaretini gösterememişlerdir⁵⁴.

Babamızın tahttan indirilmesi ile başlayan tutukluluk sürecinden 1918 müteakkesine kadar geçen süre içerisinde herhangi bir faaliyette bulunmamıza imkan yoktu. Fakat 1919'da biz şeyhülislamın mahkemesine başvuruda bulunarak 1909'daki babamızın mallarına el konulması ile ilgili iradenin yasallığının durumunu ilan etmesini istedik. Bunun sonucunda dönemin sultanının da onayladığı, hiçbir kimsenin özel bir mülke kişinin rızası olmadan el koyamayacağı yönünde mahkeden karar çıkmıştır. (Ek 7'de gösterilmiştir).

Biz 2 Haziran 1920'de özellikle Mezopotamya'daki babamız Sultan II. Abdülhamid'e ait olan mal varlıklarının tarafımıza iade edilmesi noktasında yardım etmesi için, İstanbul Yüksek Komiserliği'ne başvuruda bulunduk. Bir ay sonra Osmanlı

⁵³ Belgenin orijinalinde bunak ifadesinin karşılığı olmak üzere senile ifadesi kullanılmıştır.

⁵⁴ PRO, FO 371/6361, "Claims of Sultan's Heirs to Oil Rights in Mesopotamia", Tarih: 6 Eylül 1921, Belge No: E 10133, s. 137.

Devlet makamından yazılmış olan bizim taleplerimizi içerir bir talebin gelmesi noktasında bir bildirimde bulunuldu. (Ek 8).

İstanbul'daki karmaşık durumdan ve bakanların sürekli değişmesinden dolayı bizim iddialarımızın temsil edilmesi güçleşti. Fakat en acil kriz zamanlarında bile bizim iddialarımız, Osmanlı tebasından olan bütün vatandaşların özel mülk haklarının tanınması şeklinde olduğudur. Terk edilen topraklar için de benzer durum geçerlidir. Sonuç olarak bizim durumumuz olağanüstü bakanlar kurulunda görüşüldü. Konu ile ilgili 1920 yılında sadrazam tarafından bir komisyon kuruldu⁵⁵ (Ek 9).

Sadrazamın başkanlığında oluşturulmuş olan bu komisyon 7 ay konuyu enine boyuna araştırmıştır. Sonuç olarak haklarımızın baki olduğu yönünde bir karara varılmıştır. Karar, bakanlar kurulu tarafından da onaylanmıştır. Böylece Osmanlı hükümetinin emri ile bize verilen emirde de yer aldığı gibi babamız Sultan Abdülhamid'in listede yer alan Mezopotamya sınırları dahilindeki tüm mal varlığının yasal vârisi olarak ilan edildi. (Ek 2).

Aslında başka bir kararın çıkması da mümkün değildi. Bu iddia sadece Hz. Peygamberin hukukundan olan kutsalın tercih edilmesi değil; uluslararası bir hak olan özel mülkiyet hakkı ile de ilgilidir. Bu, tüm dünyadaki Müslümanların sorunlarının haklarının iade edilmesi sorununu da beraberinde getirdi. Yani böyle bir kararın tanınmaması, sadece Hz. Peygamberin hukukunun çiğnenmesi değil; aynı zamanda tüm Müslümanların haklarının da gaspedilmesi anlamına gelmektedir.

Burada kullanılan ifade oldukça çarpıcıdır. Sultan II. Abdülhamid'in uygulamış olduğu pan-islamist siyasetin hala var olduğunu düşünen aile üyeleri, kendilerine yapılmış olan bu muamelenin aynı zamanda tüm İslam dünyasına yapılmış olan bir yanlışlık olduğunu ifade ederek durumun sonuçlarının düşünülmesini ima etmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda özel mülkler tapuda şahısların isimleri ile kaydedilirler. Ya da şehir merkezlerinde alt kayıtlarda tutulurlar. Mezopotamya'da ise herhangi bir satın alma ya da satma işlemi gerçekleştiğinde ise, öncelikle Bağdat'ta kaydedilir ve bunun resmî kopyaları İstanbul'a gönderilir, eş zamanlı olarak İstanbul'da da bu kayıtlar değiştirilir. Eğer Mezopotamya'da olan bir mülkün satışı İstanbul'da gerçekleşirse; önce İstanbul'da kayda geçer, akabinde de Bağdat'a bu değişiklik bildirilir. Buradaki her iki kayıta resmî ve yasal olarak söz konusu toprağın kime ait olduğunu belgeler. Babamızın sahip olduğu varlıklar her ikisinde de kayıtlı durumdadır. Bizdeki bu kopyalar, sizin Title Deeds olarak isimlendirdiğiniz mülklere denk gelmektedir⁵⁶.

⁵⁵ PRO, FO 371/6361, "Claims of Sultan's Heirs to Oil Rights in Mesopotamia", Tarih: 6 Eylül 1921, Belge No: E 10133, s. 138.

⁵⁶ PRO, FO 371/6361, "Claims of Sultan's Heirs to Oil Rights in Mesopotamia", Tarih: 6 Eylül 1921, Belge No: E 10133, s. 139.

Buradaki mal sahipleri yeni bir değişikliğe kadar kesinlikle değişmezler. İstanbul'daki tapuların birer kopyaları Ek 2'ye ilâştirilmiştir. Bizim iddılarımızı destekleyen daha fazla kanıt için mülklerin sahiplerinin isimlerine bakılmalıdır. Söz konusu mülklerin tamamı, ya babamız Sultan II. Abdülhamid'e ya da onun yasal vârisleri konumunda olan bizlerin adlarına kayıtlıdır. (Ek 10).

Önceki paragrafta kullanılan ifadeler toprakları, madenleri, petrolü ve buharlı gemiyi işletme hakkındadır. Bu tarihe kadar petrol işletmesinin ruhsatı ile ilgili kayıtlar herhangi bir değişikliğe uğratılmadan muhafaza edilmiştir. Buradaki orijinal kayıtların fotoğraflarını da bu dilekçeye ilâştiriyoruz (Ek 11). Aynı zamanda 3, 4 ve 5 numaralı eklerin çevirileri de değerlendirilmelidir. Bunların fotoğrafları ve orjinalleri İstanbul'da İngiliz hükümetinin konsolosluk görevlilerinden avukat Mr. Henry E. Pears tarafından da görülmüştür⁵⁷.

Genç Türklerin amacı öncelikle kendi güçlerinin devamı yönünde olmuştur. Bu gücün korunmasını kendilerine muhalif olanları sınır dışı etmekle, ya da onların kişisel servetlerini sömürmekle sağlamışlardır. Buradaki en tipik örneklerden biriside çeşitli kişilere söz konusu mülkerin işletilmesi ruhsatının söz verilmesinde kendini göstermektedir. Petrol işletme hakkı, verilebilecek en önemli ruhsattır. Allahtan ki İtalyan ve Balkan Savaşlarındaki Genç Türklerin kötü durumu babamızın Mezopotamya'da bulunan mal varlıklarıyla ilgili tasarruflarda bulunmalarını, imtiyaz veremelerini engelledi. 1910-11 ve kısmen 1912'de farklı Avrupalı şirketlere nakit para vermeleri karşılığında petrol imtiyazı noktasında sözlerin verildiği yıllar olmuştur. Bu grupların en önde gidenleri Fransız ve İngilizlerdi. Öte yandan Almanların buradaki petrol yataklarını ele geçirmek için özel projeleri vardı. Asia Minor şirketi tamamen Alman İmparatorluğuna aitti ve bu şirketin esas hedefinde söz konusu emlakların ele geçirilmesi vardı. 1914 yılında yapılan pazarlıklarda Mezopotamya petrol imtiyazlarının masada pazarlık konusu edilmesi aslında tamamen İtilaf devletlerinin gözünü boyamak amacına matuftu. Aynı anda Almanya ve İngiltere arasında petrol alanlarının paylaşılması ile ilgili uzlaşma görüşmeleri gerçekleşti.

1914 görüşmeleri Türkiye ile kapitülasyon sahibi devletler arasında gerçekleştirildi. Buradaki söz konusu görüşme, Türkler tarafından var olan gümrüklerin % 11'den % 15'e çıkarılması noktasında yapılan talebi görüşmek üzere gerçekleştirilmiştir. Her bir güç, bu öneri karşısında Türklere bazı talepleri içerir liste sundu. İngiltere işletme ruhsatlarının yanı sıra, İzmir-Aydın demiryolunun devamı ve iyileştirmesi için imtiyazı ve Mezopotamya petrol yatakları imtiyazının İngiliz Anglo-Persian Oil Company şirketine devredilmesini talep etti. Bu ikinci talep kesinlikle Almanların karşı çıktıkları bir durumdu. Buradaki işletmenin hakkı Turkish Petroleum Company olarak değiştirildi. Bu görüşmeler 1914 yılı sonbaharına kadar bir sonuca varmadan devam etti. Diplomatik notaların ve açıklamaların neticesinde

⁵⁷ PRO, FO 371/6361, "Claims of Sultan's Heirs to Oil Rights in Mesopotamia", Tarih: 6 Eylül 1921, Belge No: E 10133, s. 140.

tüm güçlerle anlaşmaya varılarak Türkiye'nin de söz konusu şirkete ortak olarak alınmasına karar verildi⁵⁸.

Bu zabıt hiçbir zaman imzalanmadı. Bu görüşmeyi onaylayıcı herhangi bir ferman da yayımlanmadı. Buradaki görüşmelerde alınan kararlardan dikkat çekici biri dışında hiçbiri uygulanmadı. Aydın-İzmir demiryolu imtiyazı ile ilgili İngiliz hükümeti, Türkiye tarafından yapılan tüm talepleri göz ardı ederken; savaş öncesi petrol haklarının kullanımı ile ilgili varılan uzlaşmanın gereği olarak bu hakkın kendilerine tanınmasını talep ettiler. Ancak söz konusu uzlaşmanın taraflarca hiçbir zaman yürürlüğe konulmamış olması ve bunu destekleyici bir fermanın da yayımlanmamış olmasına rağmen İngiltere bunda ısrarcı olmuştur (Ek 12).

İngiliz hükümetinin yaptığı bu talep, tüm Müslümanlar arasında ciddi tepkilere neden oldu. Bu ise tüm Müslüman dünyasının Mustafa Kemal'in sürdürdüğü mücadeleden haklılığının delili olarak kabul edilmesi sonucunu beraberinde getirdi. Eğer bizim sunmuş olduğumuz bu dilekçeler, zamanında İngiliz hükümetinin eline geçmiş olsaydı bu denli Müslüman dünyasının tepkisi de olmayacaktı. Buradaki kullanım hakkının sahipliği her ne kadar tartışmaya açık olsa da, Turkish Petroleum Company'nin tüm haklarının kendilerine ait olduğu tezi tamamen yasal zeminden uzaklaşan bir anlayışı yansıtmaktadır. Görüşmeler resmi görüş alışverişinden öte bir anlam içermemektedir. Orada ortaya çıkan metin herhangi bir şekilde kanuna bağlanmamış, sadece Genç Türklerin vermiş olduğu vaat olarak tarihe geçmiştir. Böylesi bir durumu kabul etmek, bilinen tüm hukuk kurallarının inkarı anlamını taşımaktadır⁵⁹.

Biz iddia ediyoruz ki söz konusu petrol arazileri özel mülkümüzdür. Bunun aksini iddia eden her tür bilgi de yanlıştır.

İngiliz hükümeti 1908 ve 1909 yıllarında yayımlanan iradelerle petrol imtiyazı ile ilgili tüm hakların Osmanlı Maliye Bakanlığı'na devredildiğini iddia etmiştir. Biz bu iradenin geçersiz olduğunu belgeledik. Ek 8, hem 1908 hem de 1909 iradelerini iptal etmektedir. 1908 yılında babamız tarafından imzalanan irade H. 1297 (M. 1889) yılından sonra elde edilen gelirlerin Maliye Bakanlığı'na devrilmesinden öte bir anlam içermemektedir. Yalnız burada Hazine-i Hassa Nezareti'nden alınan 1.000.000 poundluk borca karışık olarak, iradede yer alan geliri Maliye Bakanlığı'na devredilen arazi listesi 14 numaralı ekte görünmektedir. 1.000.000 poundluk bir borcun karşılığı olarak yılda 400.000 pound gelir getiren bir mülkün tamamının devredilmesi mümkün değildir. Sadece onların geliri devredilmiştir. Oradaki gelir

⁵⁸ PRO, FO 371/6361, "Claims of Sultan's Heirs to Oil Rights in Mesopotamia", Tarih: 6 Eylül 1921, Belge No: E 10133, s. 141.

⁵⁹ PRO, FO 371/6361, "Claims of Sultan's Heirs to Oil Rights in Mesopotamia", Tarih: 6 Eylül 1921, Belge No: E 10133, s. 142.

hesaplandığında 6 yıllık dönem sonunda 3.780.000 poundluk bir gelire tekabül etmektedir⁶⁰.

1.000.000 poundluk bir borcun karşılığı olarak tüm söz konusu mal varlığının devredildiği iddiaları karşısında 1909 yılında tahttan indirilerek tutsak edilen babamızın bu durumu protesto etmediği düşünülemez. 1908 yılındaki irade petrolün kullanım hakkını içermemektedir. İstanbul'da İngiliz avukatlarından olan Mr. H. E. Pears'ın durumla ilgili yazmış olduğu görüşler de bizim bu düşüncemizi desteklemektedir (Ek 15).

Bizim tüm geleneklerimizde İngilizlere karşı herhangi bir nefret bulmak mümkün değildir. Geçmiş iki yıl boyunca haklarımızla ilgili tüm imtiyazlarla ilgili hususu İngilizlerle görüştük. Halbuki Amerikalılardan da konu ile ilgili birçok defalar görüşme talebi gelmiş olmasına rağmen, biz bunu kabul etmedik.

Haklarımız söz konusu olduğunda yasalar dışında hiçbir şeyi tanımıyoruz. Şuan kendimizi sadece yalnız hissetmiyoruz aynı zamanda da diğer tüm Müslümanların da haklarının ellerinden alınmasına seyirci kalmış gibi hissetmekteyiz. Bu nedenle bizim yapılan bu hukuksuzluğu tanımak gibi bir özgürlüğümüz bulunmamaktadır. Ayrıca böyle bir şey Hz. Muhammed'in yasal halifelerine karşı yapılmış bir saldırıdır. Bu durum tüm Müslümanlar arasında hüzne ve kızgınlığa neden olur⁶¹.

Belgenin ekler kısmı bulunmamaktadır. Dilekçede belirtilen eklerin buraya yerleştirilmemiş olması hayli ilginçtir. Burada arşiv belgesinde ciddi şekilde bir tahrifatın yapıldığı anlaşılmaktadır. Her ne kadar belgenin son sayfası 144 ile bitmiş ve kendisinden sonra gelen belge, 145 numarası ile başlamışsa da, daha önceden verildiği anlaşılan ve üzerinin karalanması nedeni ile sayfa numarası olarak değerlendirilmemiş olan sayfa 351'de biterken diğer belge 1 sayfa numarası ile başlamakta ve tamamen farklı bir konu olarak manda sorununa değinilmektedir.

Yukarıda bahsi geçen dilekçenin durumu ile ilgili yine aynı klasörde 26 Ekim 1921'de Mr. Weakley tarafından 9 sayfalık bir değerlendirme raporu sunulmuştur⁶². Bu raporda Sultan II. Abdülhamid'in mirasının vârisleri konumunda olan 22 kişinin Bağdat ve Musul'da bulunan petrol sahalarının kendilerine iade edilmesi talebi hakkında Central Mining and Investment Corporation Limited şirketi yetkilisi Sir S. Holland ile yapılan görüşmeye yer verilmiştir. Belgeden anlaşıldığı kadarı ile 20 Ekim 1921 tarihinde konu ile ilgili olarak Mr. Vansittart, Musul ve Bağdat'ta söz konusu emlakın durumu ile ilgili Central Mining and Investment Corporation adına Mr.

⁶⁰ Belgenin orijinalinde pound simpesine yer verildiği için burada pound ifadesine yer verilmişse de buradaki değer lira olmalıdır. Terzi'nin çalışması da bunu teyit etmektedir.

⁶¹ PRO, FO 371/6361, "Claims of Sultan's Heirs to Oil Rights in Mesopotamia", Tarih: 6 Eylül 1921, Belge No: E 10133, s. 143.

⁶² PRO, FO 371/6361, "Claim of Heirs of Late Sultan Abdul Hamid to Concession of Oilfields of Bagdad and Mosul Vilayets", Tarih: 26 Ekim 1921, Belge No: E 11795-5, s. 159-163.

Armstrong ve Sir S. Holland ile London Wall Building’de bir görüşme gerçekleştirmiştir. Sir S. Holland söz konusu emlakın durumu ile ilgili olarak ilk defa İstanbul’da Albay olarak görevli Maitland Edwards tarafından bilgilendirildiğini, 22 kişilik vârislerin durumu hakkında da bu yolla haberdar olduğunu belirtmiştir. Konu ile ilgili olarak şirketin bayan L. Hirsch’i görevlendirdiği, kendisinin 22 vârisle bir görüşme gerçekleştirdiği, konuyu inceleyerek; söz konusu talebin süresi dolmuş bir iddiadan öte anlam içermediğini bildirdiğini ifade etmektedir. Bu bildirime rağmen Bağdat’tan Albay Edwards’tan da bilgi istenmiştir.

27 Ekim 1921’de Mr. Weakley tarafından 3 sayfalık⁶³, 31 Ekim 1921’de Koloni Bakanlığı tarafından 3 sayfalık⁶⁴, 1 Kasım 1921’de Sir H. Rumbold tarafından İstanbul’dan 5 sayfalık bir metin gönderilmiştir⁶⁵. Bu metinlerin ortak özellikleri de J. Hirsch’in vardığı sonucun benzeri olarak Sultan II. Abdülhamid’in varislerinin taleplerinin değerlendirmeye alınmaması yönünde olmuştur.

SONUÇ

Sultan II. Abdülhamid’in genellikle 1880-1890 tarihleri arasında padişaha ödenmesi gereken ücretlerin Maliye Nazareti tarafından ödenmemesi neticesinde bu ücretlere mukabil olmak üzere imparatorluk topraklarından kendi hazinesine kaydettirdiği topraklar ile bedelleri hazineye ödenen topraklardan mürekkep arazi, orman, çiftlik, maden, buharlı gemi v.b. gibi mülklerin idaresi Hazine-i Hassa Nezareti tarafından yürütülmüştür. Ancak bu idarede hem arazilerin bulunduğu yerlere yapılan yatırım, hem memurlara ödenmesi gereken ücretler nedeni ile zamanla ciddi sorunlar meydana gelmiştir. Bu sorunları aşmak için öncelikle 1908 tarihinde kimi mülklerin gelirleri Maliye Bakanlığına devredilmiştir.

1909 tarihinde Sultan II. Abdülhamid’in tahttan indirilmesi ile başlayan süreç ise bambaşka bir hal almıştır. Sultan II. Abdülhamid’in mülkleri zorla elinden alınmış ve söz konusu mülklerin idaresi bu tarih itibarıyla Maliye Bakanlığı tarafından sürdürülmüştür. Bu devam eden süreçte İttihat ve Terakki mensubu hükümet üyeleri ile Almanya ve İngiltere başta olmak üzere çeşitli ülkelerle görüşmeler gerçekleştirilmiş, genellikle petrol arzilerinin üzerine konumlu olan mülklerin işletme haklarının imtiyazı konusunda pek çok vaat verilmiştir.

⁶³ PRO, FO 371/6361, "Properties in Mesopotamia Claimed by Descendants of Sultan Abdul-Hamid", Tarih: 31 Temmuz 1921, Belge No: E 8980, s. 106-122.

⁶⁴ PRO, FO 371/6361, "Visit of Lieutenant Colonel Edwards to Iraq to Discuss Claims Heirs of Abdul Hamid", Tarih: 31 Ekim 1921, Belge No: E 11974, s. 168-170.

⁶⁵ PRO, FO 371/6361, "Claim of Sultan's Heirs to Oil Rights in Iraq", Tarih: 1 Kasım 1921, Belge No: E 12081, s. 179-183.

Sultan II. Abdülhamid'in yasal varisi konumunda olan eş ve çocukları ise söz konusu emlakın kendi mal varlıkları olduğunu, babalarından söz konusu mülklerle ilgili herhangi bir belge alınmadığını, yapılan işin hem Şer'i hukuka hem de tüm hukuk kurallarına aykırı olarak icra edildiği tezini işlemişler ve bundan kaynaklı mülklerin kendilerine iade edilmeleri için başta İngiltere olmak üzere çeşitli devlet ve mahkemelere başvuruda bulunmuşlardır.

Makalede -İngiliz arşiv belgelerinden tespit edilebildiği kadarıyla- 1920 yılında başlayan 1947 tarihine kadar devam eden sürecin sadece başlangıç aşaması irdelenmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in yasal varisi konumunda olan eş ve çocukların sürdürdüğü bu mücadelenin münhasır çalışmalarla genişletilmesi olayın daha net bir şekilde aydınlatılmasında esas itici güç olacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

İngiliz Arşiv Belgeleri

- PRO, FO 371/5270, "Properties of Late Sultan Abdul Hamid in Mesopotamia", Tarih: 7 Kasım 1920, Belge No: E 13873, s. 220-240.
- PRO, FO 371/5270, "Properties of Late Sultan Abdul Hamid", Tarih: 19 Ağustos 1920, Belge No: E 10124, s. 213-217.
- PRO, FO 371/5270, "Properties of Sultan Abdul Hamid in Mesopotamia", Tarih: 3 Temmuz 1920, Belge No: E 8546, s. 205-212.
- PRO, FO 371/5270, "Property in Mesopotamia of The Late Sultan Abdul Hamid", Tarih: 4 Kasım 1920, Belge No: E 13715, s. 217-219.
- PRO, FO 371/6360, "Claims of Sultan's Heirs to Oil Rights in Mesopotamia", Tarih: 24 Mayıs 1921, Belge No: E 5915, s. 198-200.
- PRO, FO 371/6360, "Late Sultan Abdul Hamid's Properties in Mesopotamia", Tarih: 7 Ocak 1921, Belge No: E 381, s. 1-3.
- PRO, FO 371/6360, "Mesopotamia and Syrian Oil Properties", Tarih: 22 Nisan 1921, Belge No: E 4819, s. 136-143.
- PRO, FO 371/6360, "Oil Rights in Mesopotamia", Tarih: 1 Nisan 1921, Belge No: E 4413, s. 94-112.
- PRO, FO 371/6361, "Claim of Heirs of Late Sultan Abdul Hamid to Concession of Oilfields of Bagdad and Mosul Vilayets", Tarih: 26 Ekim 1921, Belge No: E 11795-, s. 159-163.
- PRO, FO 371/6361, "Claim of Sultan's Heirs to Oil Rights in Iraq", Tarih: 1 Kasım 1921, Belge No: E 12081, s. 179-183.
- PRO, FO 371/6361, "Claims of Sultan's Heirs to Oil Rights in Mesopotamia", Tarih: 6 Eylül 1921, Belge No: E 10133, s. 130-144.
- PRO, FO 371/6361, "Properties in Mesopotamia Claimed by Descendants of Sultan Abdul-Hamid", Tarih: 31 Temmuz 1921, Belge No: E 8980, s. 106-122.
- PRO, FO 371/6361, "Properties of Late Sultan Abdul-Hamid in Mesopotamia", Tarih: 29 Haziran 1921, Belge No: E 7612, s. 47-58.
- PRO, FO 371/6361, "Visit of Lieutenant Colonel Edwards to Iraq to Discuss Claims Heirs of Abdul Hamid", Tarih: 31 Ekim 1921, Belge No: E 11974, s. 168-170.

Kaynak Eserler

B. 1. Kitaplar

- Fieldhouse, D. K., *Kurds, Arabs and Britons: The Memoir of Wallace Lyon in Irak*, I. B. Tauris Yayınları, Londra 2002.
- Hülagü, Metin, "Sultan II. Abdülhamid'in Eşleri ve Çocukları", *Devr-i Hamid*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, C. 3, s. 273-287.
- Rodgers, N. A.M., "De Robeck and the Dardanelles Campaign", *The Naval Miscellany*, George Allen and Unwin Yay., İngiltere 1984, 439-98.
- Terzi, Arzu Tozduman, *Bağdat-Musul'da Abdülhamid'in Mirası: Petrol ve Arazi*, Timaş Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul 2014.

B.2. Makaleler

- "Obituary: Lieut.-Colonel Sir Arnold Talbot Wilson, K. C. I. E., C. S. I., C. M. G., D. S. O., M. P.", *The Geographical Journal*, C. 97, No. 1, Haziran 1941, s. 72.
- Jacobsen, Mark, "Only by the Sword: British Counter- Insurgency in Iraq 1920", *Small Wars And Insurgencies*, C. 2, No. 2, 1991, s. 323-363.

-Pearce, Robert, "Wilson, Sir Arnold Talbot (1884-1940)", *Oxford Dictionary of National Biography*, C. 59, New York 2004, s. 487-489.

Gazeteler

-*The Times*, 25 Haziran 1928.

-*The Times*, 21 Haziran 1928.